

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІОЛОГІЇ

УДК 340.12

Р. І. АМІРОВА, Ю. В. ВІЗНИЦЯ

СОЦІОЛОГІЯ ПРАВА: ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПРЕДМЕТНОГО ПОЛЯ

У статті здійснено спробу наблизитися до розуміння змісту та меж предмета соціології права шляхом вирішення низки завдань: порівняння та аналіз існуючих підходів до розуміння сенсу соціології права, розкриття особливостей соціологічного підходу до дослідження правової сфери, зокрема через зіставлення з підходами, притаманними філософії права, нормативним та іншим підходам.

Ключові слова: соціологія права, предмет соціології права, філософія права, нормативний підхід, соціологічний підхід.

Інституціалізація відносно нових наукових дисциплін, до яких належить і соціологія права, завжди супроводжується дискусіями щодо їх наукової належності та дисциплінарного статусу. Подібні суперечки сприяють уточненню позицій суміжних наук, конкретизації їх уявлень про предмет і метод нової дисципліни, більш осмисленому й цілеспрямованому розвитку співробітництва між окремими науками, поглибленню процесу наукового пізнання загалом, що й зумовлює актуальність визначення предметного поля соціології права.

Метою статті є спроба наблизитись до розуміння меж та змісту предмета соціології права шляхом вирішення таких завдань: порівняння та аналіз існуючих підходів до розуміння сенсу соціології права, розкриття особливостей соціологічного підходу до дослідження правової сфери, зокрема через зіставлення з підходами, притаманними філософії права, нормативним та іншими підходами.

За останні роки серед фахівців, які працюють у галузі соціології права, окреслилося декілька різних підходів до тлумачення місця цієї наукової дисципліни в системі суспільствознавства. Питання про природу соціології права та її місця в системі знань про суспільство не набуло однозначної відповіді. Юристи (С. В. Боботов, Ю. В. Гревцов, В. П. Казимирчук, Д. А. Керимов, В. Н. Кудрявцев, А. Х. Саїдов, В. М. Сирих, В. А. Тулубов, Л. С. Явич) вважають соціологію права юридичною дисципліною, соціологи (В. В. Варчук, В. Н. Глазиріна, Е. В. Маслова, О. І. Некрасов, Е. В. Тадевосян) – галузеву соціологічною теорією. Є думка про співіснування двох соціологій права – юридичного [5, с. 54] та соціологічного аналізу [2, с. 27].

Відстоюючи свою позицію, прибічники юридичного статусу соціології права вказують на низку обставин, серед яких: традиції вітчизняної науки, згідно з якими ще за радянських часів допускалось використання даних емпіричної соціології в юриспруденції за відсутності самостійного правового напрямку саме в соціології, наприклад, соціології девіантної поведінки [7, с. 31]. По-друге, запит на соціологічні дослідження йшов зазвичай від правознавців. Крім того, має вплив переконання про необхідність добре знати догматику права, юридичну техніку правозастосування, законодавства для плідного аналізу [2, с. 27].

Соціологи ж небезпідставно вказують на досвід західної соціології, у межах якої дисциплінарна належність соціології права не викликає сумнівів. У 1962 р. на V Міжнародному соціологічному конгресі група юристів і соціологів винесла на обговорення проблему «Зміст і метод соціології права». У результаті дискусії сформульовано висновок, що сучасний інтелектуальний клімат, розвиток соціологічної теорії, а також методології суспільних наук визначили необхідність інституціоналізації соціології права як науки. Цю пропозицію конгрес схвалив, і було створено Дослідний комітет соціології права, що діє в межах Міжнародної соціологічної асоціації. Соціологи вказують на відмінності методологічних основ соціології та юриспруденції. Право як соціальний процес, правові відносини як певна форма суспільних відносин відбуваються не самі по собі, а лише через соціальні дії індивідів. Аналіз соціальних функцій неможливий без знання закономірностей соціальної поведінки.

На пострадянському просторі, на відміну від досвіду розвитку суспільних наук на Заході, на практиці центр ваги досліджень у галузі соціології права зміщено в бік правознавства. Одним з пояснень такої ситуації може слугувати та обставина, що на етапі відродження соціології в період демократизації суспільства на рубежі 80–90-х рр. соціологам було просто не до соціології права, і цей напрям підхопили юристи. Ще одна група факторів пов'язана з недостатнім розвитком громадянського суспільства, його інститутів та інкорпорацією правознавства й більшості вчених-правознавців до державних інституцій. Сьогодні більшість соціологів, які досліджують різноманітну проблематику в галузі соціології права, працюють у юридичних або відомчих освітніх чи наукових закладах, на цій базі видають наукові праці й підручники, проводять конференції та семінари, що також накладає свій відбиток на специфіку інституціоналізації соціології права в Україні.

Процес генезису соціології права в Україні має тривалу історію. У соціології права реалізовувалися, передусім, теоретико-методологічні концепції українського соціолога Б. Кістяківського. У своїй праці «Соціальні науки і право» (1916 р.) він показував, що право за своєю природою є цариною ціннісного. Водночас воно належить і до сфери соціальних відносин, оскільки по суті норми встановлюють компроміс між різними вимо-

гами, груповими інтересами, соціальними силами. Отже, предмет потребує різних методів дослідження. Серед них Б. Кістяківський виокремив соціологічний – причинно-обумовлений, пов'язаний з наявними соціальними відносинами, структурою певного суспільства, законами його розвитку, та психологічний – пов'язаний з імперативно-атрибутною природою правових переживань, або правосвідомістю. Правомірні також, на думку Б. Кістяківського, догматичний (юридичний) і нормативний (телеологічний) підходи. Варто зазначити, що ідеї Б. Кістяківського вже тоді перебували в руслі європейської суспільствознавчої думки [3].

Один із засновників соціології права як наукового напрямку, австрійський юрист Є. Ерліх у праці «Основоположення соціології права» протиставляв «книжне» право праву «в житті». Юристи, працюючи в галузі соціології права, досліджують правову систему «зсередини». Для соціологів, на відміну від юристів, соціологія права – засіб пошуку в напрямі від соціального (ширшого) – до правового (вужчого), а від нього – до більш уточненого знання про суспільство як таке.

Соціологічний підхід до розуміння права стає яснішим при порівнянні з філософським та нормативним підходами. Філософський підхід до розуміння права знаходить свій вираз в ідеалах суспільства: справедливості, свободи, гуманізму, рівності, толерантності тощо. Відповідно до цього підходу будь-яка норма права одержує оцінку з погляду ідеалу, тобто визначається, чи є вона справедливою чи ні, розширює чи звужує свободу, гуманна чи негуманна, забезпечує чи заперечує фактичну рівність. Ідеали – орієнтири в діяльності людей. Самі по собі вони не містять вирішення конкретних проблем, а лише вказують на припустиме чи неприпустиме у їх вирішенні. Філософське розуміння права потрібно відокремлювати від його моральної оцінки: якщо перше впливає з вічних ідеалів людства, друге – з норм поведінки, що є змінними від епохи до епохи; перше вказує на можливе й бажане в діяльності людей, друге – необхідне в їх поведінці. Філософський підхід до розуміння права – це його розуміння як природного регулятора суспільних відносин, як монументального досвіду тисячоліть.

Нормативний підхід до розуміння права засновано на категорії норми, правила поведінки. Норма – це ефективний інструмент управління суспільством, вона завжди конкретна та операціональна. Завдяки дотриманню норм права, суспільство може зберегти стабільність і здатність до розвитку. Цими рисами норми права на краще відмінні від ідеалу. Водночас переваги цього підходу мають продовження в його недоліках. Нормотворення – продукт політики кіл, що домінують у суспільстві. Крім того, система норм завжди включає в себе нереалізовані норми права або проблеми права.

Соціологічний підхід до розуміння права заснований на категорії «соціальні відносини». Саме вони є джерелом прав у соціологічному сенсі, а не зміст документів діючого права. У судженнях професійних юристів

соціологічний підхід засновано на понятті правовідносин. Це видається не вельми точним. Коли соціальні відносини вже відрегульовано законодавцем, вони являють собою або примус влади, або компроміс держави й суспільства. Звісно, і ці варіанти потребують вивчення, але найбільшу енергію сконцентровано в суспільних відносинах, які ще не відрегульовано законодавцем, тому такі відносини найбільшою мірою розкривають соціологічний підхід до вивчення права. Є. Ерліх наголошував, що «в жодні часи все право цілком не міститься в текстах законів», а В. С. Нерсисянц із цього приводу зауважував, що «право формується суспільством, усією сукупністю суспільних відносин, а не винаходиться законодавцем... Правоутворення – це процес фактичного складання й визнання суспільством тих чи інших суспільних відносин і взаємовідносин як “нормальних” і “вірних”» [6, с. 79].

Висновки. Як для правової теорії, так і для юридичної практики, що розробляється й реалізовується протягом історично вагомого відрізка часу всім корпусом правників, стає важливим і продуктивним науковий погляд «ззовні», який може бути здійсненим, зокрема, соціологами. Право, з одного боку, закріплює, фіксує норми, що вже живуть і діють у суспільстві, а з іншого – вводить, утверджує нові, утворюючи й захищаючи, спираючись на державний примус, систему норм, що співзвучна певному ідеалу. Для аналізу реального стану справ актуальним залишається хрестоматійний заклик О. Конта про необхідність у фокус дослідження замість «повинного» поставити «дійсне». Як зазначав Ж. Карбоньє, «якщо для юридичного догматика право – це бог, то соціолог вважає за потрібне керуватися... атеїзмом» [4, с. 36]. «Соціологам властиво скептично оцінювати дієвість права й норм у досягненні соціальних цілей без підтримки з боку соціальної організації» [1, с. 226].

Організованість, стандартизованість і узгодженість правових відносин як важливої форми суспільних відносин, що орієнтовані на задоволення соціально значущих проблем, дають повне право розглядати правові відносини як підґрунтя існування інституту права. У зв'язку із цим переконливими виглядають спроби окреслення предметного поля соціології права такими сферами дослідження: по-перше, це вивчення функціонування юридичних інституцій; по-друге, вивчення розвитку правопорядку в приватних секторах суспільства; по-третє, дослідження впливів права на поведінку; по-четверте, вивчення права як нормативної системи, що визначає основні суспільні інститути та сприяє їх узгодженню один з одним [1, с. 222].

Соціологи сподіваються, що рано чи пізно соціологія права зробить свій вагомий внесок, висвітливши структуру інститутів сучасного суспільства, що забезпечують пов'язаність організованого соціального життя. Інститути політичної влади, власності, угоди, інкорпорації й шлюбу забезпечують засоби встановлення цілеспрямованих і обов'язкових відносин між людьми. Ці інститути визначає та регулює право. Завдання соціології пра-

ва – встановити, яким чином юридичні органи й приватні групи використовують право для формування та регулювання поведінки через створення соціальних інститутів.

Список використаної літератури

1. Американская социология. Проблемы, перспективы, методы. Москва, 1972. 496 с.
2. Бирюков С. В. О научном статусе и предмете социологии права. *Вестник Омского университета. Серия «Право»*. 2015. № 2 (43). С. 116–122.
3. Давыдов Ю. Н. Вебер и Кистяковский. Опыт микроанализа. *Кистяковский Б. А. Философия и социология права*. Санкт-Петербург, 1998. С. 713–736.
4. Карбонье Ж. Юридическая социология. Москва, 1986. 351 с.
5. Лапаева В. А. Социология как юридическая дисциплина? *Социологические исследования*. 1999. № 7.
6. Нерсесянц В. С. Философия права. Москва, 1997. 652 с.
7. Право и социология / под ред. Ю. А. Тихомирова, В. П. Казимирчук. Москва, 1973. 297 с.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2017.

Амирова Р. И., Визница Ю. В. Социология права: проблемы определения предметного поля

В статье предпринята попытка приблизиться к пониманию границ и содержания предмета социологии права посредством решения ряда задач, таких как: сравнение и анализ существующих подходов к пониманию смысла социологии права, освещение особенностей социологического подхода к исследованию правовой тематики, в том числе в сопоставлении с подходами, присущими философии права, нормативным и другим подходам.

Ключевые слова: социология права, предмет социологии права, философия права, нормативистский подход, социологический подход.

Amirova R., Viznytsia Y. Sociology of Law: the Problems of Definition of the Field of Subject

This study was aimed on trial understanding the boundaries and content of the subject of sociology through the completing of several tasks: comparison and analysis of existing approaches in understanding of sociology of law; disclosure of particularities of sociology approach regarding sphere of law including comparison with approaches which are peculiar to philosophy of law, also collation with regulations and other approaches.

Over the past years several different approaches to the interpretation of the place of sociology of law as scientific discipline in system of social science appeared among investigators who are working in this field.

The question of the nature and origin of sociology of law and its place in the knowledge system of society does not have the clear answer yet. Lawyers consider the sociology of law as a legal discipline, sociologists define sociology of law as a branch of the theory of sociology. There is an opinion about the coexistence of two sociology of law – both legal and sociological. Sociologists point out the experience of Western sociology, where disciplinary affiliation of sociology of law does not have any doubts. In 1962 during the V Congress of the International Sociology the group of lawyers and sociologists put on a congress debate the issue of «Content and method of sociology of law.»As a result of the discussion, the following conclusion was formulated: current intellectual climate, the development of sociological theory and methodology of social science identifies the need to institutionalize sociology of law as a science. This proposal was adopted and Research Committee of Sociology of Law was created, which is working according to the framework of the International Sociological Asso-

ciation. Sociologists point out differences between methodological bases of sociology and law. Law as a social process, the legal relationship as a form of social relations do not occur by themselves, but only through social activities of individuals. Analysis of social functions is not possible without knowledge of the regularity and terms of social process.

In the post-Soviet space, as opposed to the experience of social sciences in West, in practice, the emphasis of research in the sociology of law is shifted toward the law. One explanation for this situation could be the fact that at the stage of the revival of sociology during the democratization of society in the late 80's – 90's sociologists did not put enough effort to sociology of law and this subject was picked up by lawyers. Another group of factors associated with the development of civil society and its institutions and the incorporation of jurisprudence and the vast majority of jurists+scientists in government institutions. Today, most sociologists who study sociology of law, are operating in the legal or institutional, educational or research institutions and on this basis scientific papers and books are published as well as conferences and seminars are held. All factors listed below have an impact too.

The attempts of following areas of study look convincingly to outline the subject field of sociology of law: first, a study of the functioning of legal institutions; secondly, the study of law and order in the private sectors of society; a third, research of influences of law to behavior and, in the end, the study of law as a regulatory system that defines the main public institutions and helps align the specifics of institutionalization of sociology of law in Ukraine.

Key words: *sociology of law, the subject of sociology of law, philosophy of law, normative approach, sociological approach.*